

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

С.В.Баранова

Стаття призначена визначенню статусу порядкових числівників у англійській мові. Досліджуються їхні структурні та семантичні особливості. Розглядаються функції порядкових числівників у дискурсі. Аналізуються різні мовознавчі погляди на проблему. З'ясовується місце порядкових числівників у концептуальній та мовній сферах.

Ключові слова: порядкові числівники, кількість, якість, функціонально-семантичне поле, когерентність.

Метою цієї статті є дослідження семантико-функціональних особливостей англійських порядкових числівників.

Система кількісних числівників надає невеликий набір базових елементів, які використовуються для породження численних похідних найменувань. Регулярні формальні деривати, створені на базі імен цілих чисел, ті, що виявляють домінують категоріальну семантику інших частин мови (прикметників, іменників, прислівників), утворюють номінативні розряди, що співвідносяться з різними ділянками концептуального частиномовного мета-фрейму. Ці ділянки окреслюють область експансії числового концепта в категоріальні сфери інших частин мови, що становить ноетичний простір числа [1, 152, 172-173].

Числова основа регулярних формальних дериватів, які визначаються як нумеративно-кількісні, нумеративно-порядкові та нумеративно-індексні, іменує числове поняття, що характеризує різні просторові властивості предмета. Пор.: *All this triumphal business, these people coming and going, those two talking so readily and quickly; the clear and sparkling morning!* (J. Galsworthy) *On the fourth evening Brander came...* (Th. Dreiser). *I found a large "5" painted on the wall opposite the lift gate* (J. Wyndham).

У нумеративних дериватах типу *third, thirdly, thrice, in threes, three-fold, etc.* кардинальні категоріальні ознаки зникають чи розмиваються за рахунок домінування категоріальної ознаки, характерної для іншої частини мови. До дериватів, що набули категоріальних ознак прикметника, номінативною базою якого є поняття якості, належать порядкові числівники та прикметники (нумеративні деривати).

Когнітивними складниками поняття числа є точна сума частин, числова ієрархія, ідея сукцесії, місце цілісності в лічильній послідовності. У зв'язку з цим у структурі кількісно-якісних похідних спотерігаються такі специфікації якості: а) якість за кількістю; б) інтенсифікація якості на базі кількості; в) якість за місцезнаходженням, вказаним за допомогою числа; г) інтенсифікація якості на базі сукцесії; д) якість "відмінності", відмежованості від іншого подібного об'єкта за індексом цілого.

У лінгвістичній літературі порядкові числівники інтерпретуються по-різному: як ад'єктивні [2; 3; 4] або як нумеральні слова [5, 45-49; 6, 32]. Обидві точки зору мають своє обґрунтування.

Віднесення названих слів до розряду числівників є традиційним і спирається виключно на тісний словотворчий та семантичний зв'язок порядкових числівників з кількісними (пор.: *seven - the seventh, thousand - the thousandth*). Клас числівників організований у вигляді асоціативного ряду (ряду натуральних чисел), будова якого однакова для обох розрядів числівників (кожному кількісному числівнику відповідає порядковий): компоненти ряду займають чітко визначене місце в ньому, і кожен з них

відрізняється від попереднього й наступного компонента на однакову величину: *one, two, three,...*; *the first, the second, the third, ...* .

Про близькість таких розрядів нумеральних слів свідчить те, що за допомогою обох відбувається лічба. Результат лічби (статичний аспект категорії кількості) може позначатися як кількісними, так і порядковими числівниками, або їхніми сполученнями з іменниками [7, 103]. Наприклад: *I have a passion for white people, I used to own three. But two are dead and the third is sickly (G. Vidal)*.

Поділ числівників на кількісні та порядкові, на думку І.Г.Кошової, містить у собі два різні принципи. З одного боку, це уявлення про окремих предмет чи його розрізнені частини, за якого з необмежено існуючою безліччю об'єктів матеріального світу, які підлягають рахунку, виділяється якась їх частина, що набирає форми кількісного числівника, наприклад, *eight books, one hundred kilos of oranges*. З іншого боку, встановлення порядку в об'єктах, що підлягають лічбі, ґрунтується на уявленні про визначеність кожного з них (наприклад, *the fifteenth year, the third kilometre*). Визначеність є якістю, не залежною від числа однорідних предметів, що в неї входять. Наприклад: *the first day* - "перший день", *the first days* - "перші дні" - уявлення про ту саму порядкову визначеність дає перший, а не другий рахунок слідування. Щодо загального значення кількості, притаманного числівнику як частині мови, воно входить до кожної його словоформи. Парадигматична сутність порядкових числівників будується на "константі ознаки", синтезованої на базі кількісного значення [8, 175-176, 202-204].

Структура складених числівників, що становить кілька граматично не пов'язаних між собою найменувань (пор. *one thousand three hundred and thirty-sixth*), є для них специфічною і не знаходить широкої відповідності в утворенні прикметників.

Як порядкові, так і кількісні числівники можуть виконувати в реченні функцію означення іменника [6, 32], наприклад: *Here are two chairs; let us sit down and see the smart people go by (O. Wilde)*. *There had been a second man in the car at the time... (W. Faulkner)*. Але порядкові числівники на відміну від кількісних можуть виступати в ролі означення всього нумерального сполучення. Наприклад: *The first two or three notices were noncommittal... (W.S. Maugham)*. У фразях подібного типу порядкові числівники співвідносяться із цілим нумеральним сполученням "числівник + іменник", а кількісний числівник не може визначати нічого, крім іменника [9, 29].

Функціонально-семантичне макрополе квантитативності містить у собі багато мікрополів. Серед них - мікрополе нумеральності, яке об'єднує мовні засоби, що виражають точні числові (нумеральні) значення, які можуть співвідноситися з компонентами натурального ряду чисел. Центром поля є кількісні числівники, а до його периферії належать порядкові числівники, в яких сема нумеральності (вказівка на точне число) сполучається з якісною семою порядковості ("той, що займає певне місце в послідовності") [10, 17-20]. "Порядковість", як і "кількісність", є провідною граматично-семантичною ознакою числівників. "Порядковість" - вияв не тільки своєрідної кількісності, але й локативності в широкому розумінні [11, 111-112].

Д.Х.Баранник, пов'язуючи зазначені слова з поняттєвою категорією порядковості, вважає, що остання не може бути ототожнена з поняттєвою категорією кількості або входити до неї. Ці категорії (порядковості та кількості) у певних моментах перетинаються. Це виявляється, однак, не у функціонально-поняттєвому аспекті (перетинаються вони не своїми ФСП), а в аспекті етимологічно-словотвірному, в наявності квантитативного генетичного підтексту в порядкових назвах [12, 19].

Проте на відміну від кількісних числівників, які виражають в основному сумарну кількість, порядкові реалізують значення одиницності. Останні вказують на місце в ряду, яке завжди дорівнює одиниці. Якщо "шість олівців" є набором олівців, то "шостий олівець" - один, він займає тільки шосте місце після п'яти з цього класу. В контексті розбіжності між кількісними та порядковими числівниками посилюються. Порядкові набувають ознак якісності, кількісні ж реалізують як точне, так і неточне число.

Про реалізацію порядковими найменуваннями якісного значення свідчить наявність у мові асоціативних рядів схожості та протиставленості, до складу яких входять порядкові слова. Так, слово "перший" асоціюється з близьким за значенням словом "вищий" (*першого татунку, вищого татунку*) та протистоїть слову "третій", "низький" (*третього татунку, низької якості*). В подібних словосполученнях порядкові числівники набувають властивостей прикметника, що пов'язується із семантико-функціональною переорієнтацією числівників на вираження властивості означуваного, тісно пов'язаної з поняттям відношення. У такому разі порядкові слова є елементами периферії функціонально-семантичної категорії класу прикметників, а групам, що належать до периферії притаманне взаємопроникнення з іншими частинами мови [13, 13], для цього розряду - з числівниками.

Значення послідовності та значущості об'єктів реалізується опозицією типу *first teeth :: second teeth :: third teeth; the first day :: the last day*. Прикметники типу *last* своєю семантикою виражають ідею лінійної послідовності. Вони є своєрідними узагальненими синонімами порядкових числівників. Самі формули з такими прикметниками перебувають на периферії семантичного поля категорії порядковості [12, 18], пор.: "The first thing I want to say", he replied, "is how grateful I am to you for coming to speak to me" (C.P.Snow). The last thing I heard was that the display was diminishing fast now, and that we'd probably be out of the debris area in a few hours (J. Wyndham).

На думку С.А.Жаботинської, аналіз вторинних номінативних знаків - порядкових назв, смислова структура яких може розглядатися як розчленована, що складається зі значення вихідної одиниці (числівника) та значення похідного (порядкового найменування), підтверджує правомірність їх віднесення до класу прикметників не тільки в англійській, а і в інших мовах [4, 10]. Вона вважає, що саме ад'єктивною природою пояснюється реакція порядкових слів на запитання Який? та відсутність реакції на запитання Скільки? Ономазіологічним базисом порядкових назв як похідних одиниць є статична ознака предмета: відношення до місця, ономазіологічною ознакою - відношення до місця в лічильній послідовності. Напрямок концептуального зрушення в дериваційному ряді *the fourth, the fifth, etc.*- місцезнаходження одиничного предмета → стійка ознака зазначеного предмета [1, 101, 155].

В кожному з цих поглядів, безперечно, є багато позитивного, повністю відкинути неможливо жоден. Але для цього дослідження важливою є не стільки частиномовна віднесеність порядкових найменувань, скільки лексико-семантична структура таких слів. Тому далі для їх позначення вживається традиційний термін "порядкові числівники".

Ми схилиємося до думки Л. Д. Чеснокової, що числівник - це частина мови, яка виражає всією сукупністю слів, що в неї входять та розміщуються в чіткій послідовності, систему лічби, прийняту в даному людському суспільстві, а кожен окремий числівник називає елемент цієї системи - числове поняття (число, кількість предметів, порядок при лічбі) [14, 21]. Адже, дійсно, в класі прикметників, на відміну від числівників, сукупність слів не виражає якоїсь чітко організованої

системи, яка була б носієм особливої семантики, що відрізняється від семантики окремого слова. Усі компоненти ряду *the first, the second, the third,...* займають чітко визначене місце в цьому ряді. Вони семантично залежні один від одного, тобто кожен числівник зумовлює своєю семантикою наявність у мові цілого ряду інших. Так, існування в мові слова *the fourth* означає, що в мові є й слова *the first, the second, the third*.

Одним із доказів, що порядкові числівники - кількісно-якісні одиниці, є словотвірне обґрунтування цієї тези. Внаслідок специфіки номінативного акту, що веде до творення похідних слів, останні набувають ознаки семантичної розчленованості, семантичної неелементарності, і стають носіями особливого, тільки їм притаманного типу значення - словотвірного значення.

Словотвірне значення корелює із загальнокатегоріальними характеристиками словотвірних баз і їхніми граматичними властивостями. Кореляція із загальнокатегоріальними характеристиками словотвірних баз (кількісних числівників) призводить до наявності в семантиці цих слів сем кількості. Словотвірний формант *-th* у комплексі з конститuentами лічильного ряду іменує регулярний факт і є рекурентним до нескінченності. А будь-який регулярний факт дійсності може стати статичною ознакою предмета. В цьому разі - це ознака специфічного розміщення одиничних об'єктів у часі та / чи в просторі [1, 100].

Елементи *the first, the second, the third, the fourth, the fifth,...* відрізняються один від одного тим (якісна визначеність), що співвідносяться з різним місцем у ряді рахунку. Між ними існують відмінності, ідентичні семантичним відмінностям кількісних числівників відповідного лічильного ряду (кількісна визначеність). Порядкові числівники подібно до відносних прикметників відбивають якісну характеристику предмета через відношення до числа.

Беручи до уваги лінгвістичну традицію тлумачення мовного поля, яка полягає в тому, що різні поля частково нашаровуються одне на одне, зони поступових переходів [15, 6], можна зробити висновок, що порядкові слова знаходяться на одній з ділянок в зоні перетину функціонально-семантичних полів квантитативності та квалітативності. Це зумовлює їх значення. Вони позначають просторово-часовий порядок слідування подібних та рівних частин множини, а ідея сукцесії є елементом поняття числа-кількості [16].

У складі словосполучення, яке передає складне поняття, що є непорушною мовною одиницею в комунікативному акті, порядковий числівник уточнює значення іншого компонента, при чому семантично важливішим може бути не головне слово, а залежне. Пор.: *Curious stories became current about him after he had passed his twenty-fifth year (O. Wilde). I accompanied her down to the first floor ... (W.S. Maugham)*. Як означення іменника він має особливе значення тоді, коли воно позначає атрибут предмета опису [17, 54].

Словосполучення можуть виконувати функцію засобів, що безпосередньо приєднують речення, в складі якого вони знаходяться, до іншого самостійного речення - попереднього чи наступного. Наприклад: *Neither the candidates nor their ladies, neither the mysterious disembodied voices, nor the still more incorporeal print, had made the faintest attempt to tell them that. It was better not; for, in the first place, no one knew. And, in the second place, why mention the particular when the general would serve? (J. Galsworthy)*. У наведеному прикладі єднальний зв'язок між реченнями встановлюється завдяки одиницям з порядковими числівниками *in the first place, in the second place*. Вони є вставними

словосполученнями, що вказують на зв'язок думок, послідовність викладу. Ці одиниці - це сталі сполучення слів, які походять від вільних словосполучень (субстантивних кількісно-якісних конструкцій - *the first place, the second place*), втягнутих у процес лексикалізації як твірні одиниці. Їх транспозиція у стале сполучення приводить до панування в семантичній структурі вислову лише значення порядковості. Сполучення *in the first place, in the second place* як вставні одиниці є своєрідними прагматичними операторами, які виражають ставлення того, хто говорить, до висловлюваної думки, характеризують спосіб її оформлення.

У певних умовах контексту не лише стале, а й вільне словосполучення з порядковими числівниками може служити засобом приєднувального зв'язку. Наприклад: *Seating himself, he signed for his first case to come in. This was a man who asked simply for a certificate - adding, as a kind of afterthought, "Beat knee". Andrew examined him, found him suffering from beat knee, gave him the certificate of incapacity for work.*

The second case came in. He also demanded his certificate: nystagmus. The third case: certificate, bronchitis. The fourth case: certificate, beat elbow...

Even so, it was half-past ten when he got through his last case (A.J. Cronin).

Зв'язок між самостійними реченнями може оформлюватися початковою позицією повнозначних одиниць: той член речення, який внаслідок смислових зв'язків тяжіє до попереднього речення, опиняється на початку речення [18, 27]. Сполучення з порядковими числівниками займають початкову позицію в реченні, а тому є засобом зв'язку речень у надфразній єдності. Наприклад: *After several weeks had passed, and things had quieted down again, Lester invited Jennie to go with him to South Hyde Park to look for a house. On the first trip they found something which seemed to suit admirably - an old-time home of eleven large rooms, set in a lawn fully two hundred feet square and shaded by trees which had been planted when the city was young (Th. Dreiser).*

Отже, порядкові слова походять від кількісних числівників, але характеризуються специфічною смисловою структурою, яка має риси, притаманні як числівникам, так і прикметникам. Тим самим порядкові числівники є носіями кількісно-якісного значення. Словосполучення з порядковими числівниками служать маркерами різних типів текстових зв'язків. Вони сприяють актуалізації дискурсивної зв'язності та цільності тексту.

FUNCTIONAL AND SEMANTIC PROPERTIES OF THE ORDINAL NUMERALS

S.V. Baranova

This article is devoted to the definition of the ordinal numerals in English. Their structural and semantic peculiarities are investigated. The functions of the ordinal numerals in the discourse are regarded. Different linguistic views of the problem are analysed. The place of the ordinal numerals in the conceptual and language spheres is defined.

Key words: ordinal numeral, quantity, quality, functional and semantic field, text function, discourse coherence.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных: на материале современного английского языка. - М.: ИЯ РАН, 1992. - 216 с.
2. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. - М.: Изд-во иностр. лит., 1959. - 440 с.
3. Милославский И.Г. Морфологические категории современного русского языка. - М.: Просвещение, 1981. - 254 с.
4. Жаботинская С.А. Числительные современного английского языка (к вопросу о

- категориальном статусе): автореф. дис.... канд. филол. наук. - Киев, 1982. - 24 с.
5. Жигадло В.Н. Современный английский язык. Теоретический курс грамматики / В.Н. Жигадло, И.П. Иванова, Л.Л. Иофик. - М.: Изд-во иностр. лит., 1956. - 350 с.
 6. Pyish B.A. The Structure of Modern English.- Moscow, Leningrad: Prosveshcheniye, 1965. - 380 p.
 7. Чеснокова Л.Д. Процесс счета и способы его выражения в современном русском языке // Вопр. языкозн. - 1987. - №6. - С.101-109.
 8. Кошечая И.Г. Уровни языкового абстрагирования. - К.: Изд-во Киев. ун-та, 1973. - 212 с.
 9. Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. - К.: Вища школа, 1981. - 144 с.
 10. Категория количества в современных европейских языках / В.В.Акуленко, С.А. Швачко, Е.И. Букреева и др. - К.:Наук. думка, 1990. - 284 с.
 11. Зорина И.В. К вопросу о "собственных" и "несобственных" признаках числительного (на материале английского языка) // Вестник Ленингр. ун-та. Сер.2, История, языкознание, литературоведение. - 1991. - Вып. 1. - С.110-113.
 12. Баранник Д.Х. Поняття категорія порядковості: (до питання про включення в категоріальну систему мовних явищ) // Мовознавство. - 1992. - №5. - С.17-19.
 13. Постникова С.В. Прилагательные как семантико-функциональная категория: (на материале немецкого и русского языков). - Нижний Новгород: ННГУ, 1991. - 78 с.
 14. Чеснокова Л.Д. Категория количества и способы ее выражения в современном русском языке. - Таганрог: Изд-во Таганрогского гос. пед. ин-та, 1992. - 177 с.
 15. Полевые структуры в системе языка/ науч. ред. З.Д. Попова. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. - 198 с.
 16. Кабанова С.В. Вираження кількісно-якісних відношень синтаксичними структурами англійської мови: дис. ... канд. філол. наук. - Харків, 1997. - 170 с. - Машинопис.
 17. Donnellan K. Reference and Definite Descriptions // Pragmatics: A Reader/ Ed. by Steven Davis. - New York, Oxford: Oxford univ. press, 1991. - P.52-64.
 18. Кондаурова Л.Е., Туранский И.И. Новые синтаксические теории. - Горький: ГГПИИЯ, 1984. - 56 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Cronin A.J. The Citadel. - M.: Higher School Publishing House, 1966. - 515 p.
2. Dreiser T. Jennie Gerhardt. - M.: Progress Publishers, 1972. - 360 p.
3. Faulkner W. The Wild Palms. - New York and Scarborough, Ontario: The New American Library, 1968. - 240 p.
4. Galsworthy J. End of the Chapter. Book Three: Over the River. - M.: Foreign Languages Publishing House, 1960. - 304 p.
5. Maugham W.S. Cakes and Ale. - London: Penguin Books, 1989. - 208 p.
6. Snow C.P. The Masters. - Harmondsworth: Penguin Books, 1977. - 320 p.
7. Vidal G. Creation. - London: Grafton Books, 1986. - 702 p.
8. Wilde O. The Picture of Dorian Gray. - K.: Dnipro Publishers, 1978. - 232 p.
9. Wyndham J. The Day of the Triffids. - London: Penguin Books, 1988. - 272 p.

Надійшла до редакції 6 жовтня 2009 р.